
ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST ЎТМИШГА НАЗАР

Аҳмедов Жасурбек Зокиржонович,
Ўзбекистон тарихи давлат музейи илмий ходими

ФАРҒОНА ВОДИЙСИНИНГ ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИНИ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИДАН

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2019-2-8>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Фарғона водийсининг тарихий-маданий ёдгорликлари ва уларни ўрганиш масалалари илмий тадқиқ этилган. Хусусан, Фарғона воёсида олиб борилган археологик изланишлар натижасида тўпланган материаллар ҳамда уларни ўрганган олимлар ҳақида батафсил маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: Фарғона водийси, тарихий-маданий, археология, музей, ноёб, ёдгорлик, тадқиқот.

Аҳмедов Жасурбек Зокиржонович,
Научный сотрудник Государственный музей истории Узбекистана

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается историко-культурное наследие Ферганской долины. В частности археологические исследования проводившиеся на территории Ферганской долины, которые предоставили подробную информацию о собранных археологических материалах, а также о ученых-археологах, изучавших эти памятники.

Ключевые слова: Ферганская долина, историко-культурная, археология, музей, уникальный, памятник, исследования.

Akhmedov Jasurbek,
Researcher of State Museum of the History of Uzbekistan

FROM HISTORY STUDY OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS OF FERGANA VALLEY

ANNOTATION

This article discusses the historical and cultural heritage of the Fergana Valley. In particular, archaeological studies were conducted in the Fergana Valley, which provided detailed information about the collected archaeological materials, as well as about archaeologists who studied these monuments.

Key words: Fergana Valley, historical and cultural, archeology, museum, unique, monument, research.

Ватанимиз ўзининг бой маданий мероси, бетакрор тарихий ёдгорликлари, меъморий обидалари билан ҳамиша дунё ахлини мафтун этиб келган. XX асрнинг охири ва XXI аср бошларига келиб тарихий-маданий обидаларни сақлаб қолиш ва музейлаштириш долзарб муаммолардан бирига айланди. Аждодларимиз томонидан асрлар мобайнида яратилган гоят улкан, бебаҳо меросни сақлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Айниқса, мустақиллик йилларида мамлакатимизда тарихий-маданий ёдгорликларни таъмирлаш ва сақлаш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилди.

Фарғона водийсидаги тарихий ёдгорликларни ўрганишда Б.А.Латинин, А.Н.Бернштам, Ю.А.Заднепровский, Т.Г.Оболдуева, Г.А.Брикина, Н.Г.Горбунова, И.Ахроров, Б.Абдулғозиева, Б.Х.Матбобоев, А.Анорбоев, Ғ.Мирзалиев, Ғ.Дадабоевларнинг хизматлари каттадир. Уларнинг тадқиқотлари асосида дастлабки илмий маълумотлар тўпланган ва мингдан ортиқ археологик ёдгорликлар қайд этилиб, рўйхатга олинган[1].

Фарғона водийсининг тарихий-маданий ёдгорликларини тадқиқ этиш XIX аср охирларида рус олимлари А.П.Федченко, Н.А.Северцов, А.Ф.Миддендорфларни ўтмиш ёдгорликлари тўғрисида маълумотлар тўплаган вақтдан бошланди. Мутахассислар томонидан ўрганиш эса илк бор 1884-1885 йилларда Петербург университети доценти, шарқшунос-археолог Н.И.Веселовскийнинг Ўрта Осиёга, хусусан Фарғона водийсига келишидан бошланди. Олим ўз эътиборини мусулмонлик даври ёдгорликларини ҳамда Косонсой (Муғ), Ахсикент, Ўзганни тадқиқ этишга қаратди. Жумладан, Н.И.Веселовский Шимолий Фарғонада жойлашган қадимий мазорлардаги 30 га яқин тошқўрғонларни қазиб ўрганган[2].

1930 йилда Эрмитаж музейи ходими Б.А.Латинин Учқўрғон электр станцияси қурилиши муносабати билан археологик қузатув ишлари олиб борди. Ўзидан олдинги тадқиқотчилардан фарқли ўлароқ Б.А.Латинин мусулмонликкача бўлган ёдгорликларни ўрганиш билан шуғулланди. У кўплаб фанга номалум бўлган ёдгорликларни аниқлади. Фарғонага хос бўлган қизил ангобли сополлар ва буёқ билан гул солинган сопол буюмларни топилиши шулар жумласидандир. Кейинчалик бу топилмалар водий археологиясида хал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Олимнинг яна бир улкан ҳизмати Ўрта Осиёда биринчи бўлиб Фарғона водийсининг суғорилиш тарихини ўргана бошлади ва бу соҳани келажакда катта аҳамият касб этишини таъкидлади[3].

1939-1940 йилларда Ўзбекистонда йирик бунёдкорлик ишлари айниқса сув иншоотлари, каналлар қурилиши авж олди. Булар ичида Катта Фарғона канали қурилиши вақтида олиб борилган археологик қузатув ишлари ўз қўлами билан ажралиб туради[4]. Қурилиш вақтида топилган кўплаб археология намуналари музей коллекциясига топширилди. Водийнинг қадимги тарихи тўғрисида қимматли маълумотлар қўлга киритилди.

1940 йил Т.Г.Оболдуева Шимолий Фарғона канали қурилишида, В.Д.Жуков эса Жанубий Фарғона канали қурилишида археологик қузатув ишларини олиб бордилар. 1943-1944 йилларда В.Д.Гайдукевич Фарход электр станцияси қурилишида илмий қидирув ишларини олиб борди. Ана шундай йирик қурилишлар даврида олиб борилган археологик ишлар натижасида водийнинг юзлаб ёдгорликларидан дастлабки материаллар тўпланди. Бу эса Фарғона тарихини илмий асосли материаллар билан кўпайтиришда муҳим омил бўлди[5].

1946 йилдан эътиборан Фарғона водийсида йирик археологик тадқиқотлар олиб борилди. Тадқиқотлар Этнография ва Археология институтлари ҳамда вилоятлардаги ўлкашунослик музейлари билан ҳамкорликда олиб борилди. Жумладан Андижон ўлкашунослик музейида В.И.Козенкова, Фарғонада Н.Г.Горбунова ҳамда Б.З.Гамбург, Наманганда Ю.Г.Чуланов, Ўшда Ю.Д.Баруздин ва А.И.Пошколар водийда фаол археологик тадқиқотлар ўтказдилар.

Водийдаги салмоқли тадқиқотлар А.Н.Бернштам томонидан олиб борилди. Олим Ўзбекистон, Қирғизистон, Тожикистон республикалари илмий потенциалини бирлаштириб кенг қўламли ишларни амалган оширди. Шу мақсадда 1950-1952 йилларда Помир-Фарғона комплекс археологик экспедицияси ташкил этилди. А.Н.Бернштам изланишлари мобайнида қадимги дехқонлар ва чорвадорлар, шаҳар ва қишлоқ харобаларини тадқиқ этди. Н.И.Веселовский асосан ўрта аср ёдгорликларини, Б.А.Латинин мусулмоликка қадар бўлган ёдгорликларни тадқиқ этишган. Улардан фарқли ўлароқ А.Н.Бернштам тадқиқотларининг қамрови анча кенгроқ бўлиб, тош асридан то XVIII-XIX асрларгача бўлган тарихий даврни ўз ичига олади. Олим Фарғона водийсининг йирик археологик ёдгорликларида, жумладан, Эйлатон, Мингтепа, Косон, Ахсикент, Кува ва Ўзганда илмий текшириш ишлари олиб борди. Ёзма манбалар маълумотларини қазिशма натижалари билан солиштириб кўриш натижасида олим муҳим хулосалар чиқарди. Ана шу хулосалардан бири қадимги Фарғона маданиятини икки йўналишда бўлганлиги (деҳқончилик ва чорвачилик), уларнинг бир-бирига ўзаро таъсири тўғрисидаги гоёдир. Бунга кўра водийда қадимдан дехқончилик ва кўчманчи чорвадорлар маданияти бўлган. Текислик районларда, сой ва дарё ўзанларида дехқончилик билан машғул халқлар яшаган бўлса тоғли районларда ўт-ўланлар мўл жойларда кўчманчи чорвадорлар истиқомат қилганлар. Бу тарихий жараён ҳозиргача давом этмоқда. Кейинги археологик қазिशма ишлари ҳам ушбу хулосанинг нақадар тўғрилигини исботлаб турибди.

Фарғона водийсини археологик ўрганиш XX асрнинг 50-60 йилларда янги босқичга кўтарилди. Бу вақтга келиб Ўрта Осиё республикалари Фанлар Академиялари қошида илмий марказлар ўз худудларида кенг қўламли илмий қидирув ишларини бошлаб юбордилар. Фарғона водийсининг турли жойларидан тасодифан топилган ноёб топилмалар ҳам учраб турди. Булар қаторига Наманган вилоятидан 1894 йили топилган "Хок хазинаси" (мил. авв. III минг йиллик), 1924 йили топилган "Афлотун хазинаси" (мил. авв. III минг йиллик), Фарғона вилояти Сох қишлоғидан топилган тошдан ясалган "Тарози тоши" (мил. авв. III минг йиллик) киради[6].

Мил. авв. II минг йиллик ўрталарига оид бронза даврининг дашти қабилаларининг маконлари Қайроққумда топиб ўрганилган. Мил. авв. XII-VII асрлар дехқончилик тарихини (Чуст маданияти) ўрганишда катта ишлар амалга оширилди. Ю.А.Заднепровский, В.И.Спришевский, Б.Х.Матбобоевлар бу маданият ёдгорликларини ўрганишда кўплаб тадқиқотлар олиб бордилар. Айниқса Ю.А.Заднепровский водий худудидан 80 дан ортиқ чуст даври ёдгорликларини аниқлаб, уларни Фарғона водийси қадим тарихини ўрганишдаги ўрни ва ролини кўрсатиб берди.

Илк темир даври (мил.авв. VI-III асрлар) ёки Эйлатон маданияти ёдгорликлари айниқса улар қолдирган қадимги мазорлар Н.Г.Горбунова томонидан кенг ўрганилган. Оқтом, Суфан, Кунгай, Валик каби мазор-кўрғонлардан жуда

қимматли маълумотлар олинди. Бу даврнинг шаҳар харобаси бўлмиш Эйланди ҳам маълум ишлар бажарилди, аммо ёдгорликни катта қисми бузиб ташланган. Бундан ташқари Андижон Эски шаҳар қисмида, Кува харобаси куйи қатламларида соф Эйлатон моддий маданияти комплекси қайд этилди.

Ю.А.Заднепровскийнинг кўплаб изланишлари натижасида Эйлатон маданиятидан кейинги даврга тўғри келувчи дехқончи аҳоли билан боғлиқ Шўрабашот маданияти ёдгорликлари очилди. Яқин вақтларгача Шурабашот ёдгорликлари фақат водийни шарқий районлари учунгина хос бўлган деб қараларди. Аммо кейинги йиллардаги илмий ишлари бу фикрларга тузатишлар киритди: Шўрабашот маданияти ёдгорликлари Қорадарё ва Норин дарёлари ўртасидаги худуддан (асосий ёдгорлик билан янги топилгани орасидаги масофа 80 км) Ялпоқтепа ёдгорлиги топилди. Яна Шўрабашот маданиятига хос материаллар Андижон шаҳри яқинида ҳам қайд қилинган. Демак, бу маданият соҳиблари водий худудиди мил. авв. IV-I асрларда кенг худудда истиқомат қилганлар. Шўрабашот маданиятини ўрганиш бўйича Археология институти катта илмий ходими Б.Х.Матбобоев 1993 йил кўшни Қирғизистон республикасида қазилма ишлари олиб борди[7].

XX асрнинг 60-70 йилларида Ю.Д.Баруздин Ўш вилояти Баткен районида жойлашган эрамининг II-IV асрларига тўғри келадиган Қорабулоқ мазорини ўрганди. У ердан топилган мўмиёланган жасадлар, уст-бош қолдиқлари, ёғочдан ясалган буюмлар мутахассисларни хайратга солди.

Фарғона водийсининг тарихини гапирганда ўрта аср ёзма манбаларида қайд қилинган шаҳарлар: Ахсикент, Поп, Куваларда олиб борилган илмий текширув ишларини ҳам кўрсатиб ўтиш керак. Ахсикентда А.Анарбоев, И.Ахроров бошчилигида кенг кўламли ишлар амалга оширилган. Кува шаҳар харобасида В.А.Булатова, Д.П.Вархотова ишлари натижасида машҳур будда ибодатхонаси очилган. 1987-1992 йилларда қадимги Поп шаҳрини ўрганиш бўйича салмоқли ишлар амалга оширилди. Жумладан, шаҳар ўрни, унинг ривожланиш хусусиятлари ўрганилди. Қазилмалар муаллифи Б.Х.Матбобоевнинг фикрича, Поп водийдаги энг кўҳна шаҳарлар қаторига киради. Шаҳар 2100-2200 йил билан саналаниши мумкин. Мунчоқтепа ёдгорлигидан 1988 йил Марказий Осиёда ягона ер ости сағаналари топилди. Сағаналардан жуда яхши сақланган кийим-кечак, озиқ-овқат, қурол-яроқлар чиқди. Бундан ташқари водийнинг бирқанча ерларида илмий қидирув ишлар олиб борилган. Косонсой туманидаги Гурмирон мазориди (Матбобоев Б), Чуст яқинидаги Тошқўрғон мазориди (Баратов С), Эйлатон шаҳар харобасида (Кудратов С).

1985 йил академик Ў.Исломов томонидан Ҳайдаркон қишлоғи яқинидаги Селенгур ғорининг топилиши фандаги яна бир кашфиёт бўлди. Бу макондан топилган тош қуроллар 1 млн. йил олдинги вақт билан белгиланади. Худди шу жойдан топилган ва дунёда энг нодир ҳисобланган одам суяги қолдиқлари асосида яратилган фергантроп одамига оид дастлабки маълумотлар олинди (Фергантропнинг ўнг елка суяги ва тишлари ҳозирда Ўзбекистон тарихи давлат музейида сақланмоқда) [8].

1985-1986 йиллари археолог Б.Х.Матбобоев Санкт-Петербург Археология институти билан ҳамкорликда Мингтепада ёдгорлигида қазилма ишлари олиб борди. Андижоннинг эски шаҳар қисмида Археология институти ходими Б.Абдулгазиева ва Андижон университети профессори С.Жалиловлар тадқиқот олиб бордилар.

Кейинги йилларда (2012-2018) Мингтепада ЎзР ФА Археологик тадқиқотлар институти билан Хитой Ижтимоий ФА Археология институти ҳамкорликда тузилган Ўзбек-Хитой қўшма археологик экспедицияси кенг қамровли археологик текширишлар олиб бормоқда[9].

Муҳтасар қилиб айтганда, бир асрдан ортиқ вақт мобайнида археологик жиҳатдан ўрганилаётган Фарғона водийси худудида кўплаб тарихий-маданий ёдгорликлар аниқланди. Бу ёдгорликлар тарих саҳифаларини ёритишда бебаҳо маълумотлар берди. Мазкур ёдгорликлардан топилган ноёб осори-атиқалар мамлакатимизнинг турли музейларида, хусусан, Фарғона, Андижон, Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейларида сақланмоқда.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. ЎзР МДА, Р-2296-жамғарма, 4-рўйхат, 50-ийгмажилд, 11-варақ.
2. Матбабаев Б.Х. К истории культуры Ферганы в эпоху раннего средневековья (по материалам погребальных и городских памятников). Ташкент, 2009. С. 5-15.
3. Матбобоев Б.Х., Шамсутдинов Р.Т., Мамажанов А. Буёк ипак йўлидаги Фарғона шаҳарлари. Андижон. "Мерос", 1994. 16 б.
4. Массон М.Е. Экспедиция археологического надзора на строительстве Большого Ферганского канала //КСИИМК. Вып. 4. Москва, 1940. С. 20.
5. Матбабаев Б.Х. Раннесредневековая культура Ферганы (На основе исторического анализа археологических источников V-VIII вв.): Автореф. дис... доктора ист. наук. Самарканд, 2009. С. 13.
6. Матбобоев Б.Х., Машрабов З.З. Андижон тарихи. Тошкент, 2014. 14 б.
7. Древние города Ферганской долины. Ташкент, 2008. С. 110.
8. Исламов У.И., Тимофеев В.И. Культура каменного века центральной Ферганы. Ташкент, 1986. С. 24.
9. Матбабаев Б., Джу Янгши. Қадимги Фарғона (Давань) давлати ва Мингтепа // Ўзбекистон тарихининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Андижон, 2017. 13-17 б.